

زنان در تاریخ سیاسی - اجتماعی ایران

مؤلف: زنده‌گی، اندیشه و عملکرد زنان فعال سیاسی
موضوع: ایران در مواجهه با غرب و مدرنیته

تألیف: رضا ره‌خیزگرگسی

۱۳۹۵

سرشناسه	رمضان نرگسی، رضا.
عنوان و نام پدیدآور	زنان در تاریخ سیاسی - اجتماعی ایران: مروری بر زندگی، اندیشه و عملکرد زنان فعال سیاسی معاصر ایران در مواجهه با غرب و مدرنیته. / تألیف رضا رمضان نرگسی.
مشخصات نشر	تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	۲۱۴ص: مصور.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۲۸۳۴-۹۳-۸
وضعیت فهرست نویسی	فیفا
یادداشت	کتابنامه: ص: ۲۰۱.
یادداشت	نمایه.
عنوان دیگر	مروری بر زندگی، اندیشه و عملکرد زنان فعال سیاسی معاصر ایران در مواجهه با غرب و مدرنیته.
موضوع	زنان - ایران - فعالیت‌های سیاسی - تاریخ
موضوع	Women--Political activity--Iran-- History
موضوع	زنان - ایران - تاریخ - قرن ۱۳-۱۴ق.
موضوع	Women--Iran--History-- 19-20th century
موضوع	زنان سیاستمدار - ایران - تاریخ
موضوع	Women political -- Iran -- History
شناسه افزوده	مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران
رده‌بندی کنگره	HQ ۱۳۳۶/۵/الف ۱۳۹۵
رده‌بندی دیویی	۵/۴۲۰۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۴۴۶۲۹۱۸

مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر

زنان در تاریخ سیاسی - اجتماعی ایران

مروری بر زندگی، اندیشه و عملکرد زنان فعال سیاسی معاصر ایران در مواجهه با غرب و مدرنیته
تألیف: رضا رمضان نرگسی

تهران: خیابان ولی عصر (عج)، خیابان شهید فیاضی (فرشته)، نیش چنار، شمال، ۱۵

صندوق پستی: ۱۹۳۹۵/۱۹۷۵

تلفن: ۲۲۰۰۳۴۶۹

پست الکترونیکی: info@iichs.org

نشانی وب: www.iichs.ir

حروفچینی و صفحه‌آرایی: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

چاپ اول: ۱۳۹۵

تعداد: ۷۰۰

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۸۳۴-۹۳-۸

نشانی مرکز توزیع: نمایشگاه و فروشگاه دائمی سرای تاریخ

تهران: خیابان ولی عصر (عج)، خیابان شهید فیاضی (فرشته)، پلاک ۱۱

نمبر: ۰۲۱-۲۲۶۰۲۰۹۶

نشانی وب فروشگاه: www.iichstore.ir

سفارشات: ۰۲۱-۲۲۶۰۵۰۷۳ و ۰۹۱۲۹۳۷۵۴۴۰

نشانی ما در شبکه‌های اجتماعی: @IICHSpub

کلیه حقوق این اثر متعلق به مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران است

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱۱
فصل این: نظری بر فعالیتهای سیاسی - اجتماعی انیس الدوله (ملکه‌ای برخاسته از طبقه پایین - معهه).....	۱۷
خلاصه‌ای از زندگانی انیس الدوله.....	۱۷
اخلاق اجتماعی انیس الدوله.....	۱۸
فعالیتهای سیاسی اجتماعی انیس الدوله.....	۲۰
الف) اداره اندرونی شاه.....	۲۱
ب) انیس الدوله به منزله ملکه ایران.....	۲۱
ج) انیس الدوله و مظالم شاه قاجار.....	۲۴
د) فعالیتهای سیاسی - مذهبی انیس الدوله.....	۲۸
ه) مسافرت به اروپا.....	۳۱
و) تلاش در حفظ اقتدار کشور در قبال بیگانگان.....	۳۴
عاقبت کار انیس الدوله.....	۳۴
فصل دوم: طوبی آزموده، پیشگام تأسیس مدارس جدید دخترانه.....	۳۷
فعالیتهای سیاسی - اجتماعی خانم آزموده.....	۳۸
گسترش مدرسه ناموس.....	۳۸
چرا مدرسه خانم آزموده، برخلاف دبستان «دوشیزگان»، هیچ‌گاه تعطیل نشد؟.....	۳۹
فصل سوم: محترم اسکندری و عملکرد او در انجمنهای سَرّی زنان.....	۴۹
زندگینامه.....	۴۹

- زیربناهای فکری - اعتقادی محترم اسکندری ۵۰
- اهم فعالیت‌های سیاسی - اجتماعی محترم اسکندری ۵۲
۱. هدایت و رهبری جمعیت نسوان وطنخواه ۵۳
- فعالیت‌های جمعیت نسوان وطنخواه ۵۴
۲. انتشار مجله نسوان وطنخواه ۵۸
- بازتابها و پیامدهای فعالیت محترم اسکندری ۶۰
- ارتباط با استبداد ۶۱
- فصل چهارم: فعالیت‌های سیاسی - اجتماعی نورالهدی منگنه ۶۳
- وضعیت خانوادگی نورالهدی ۶۴
- گرایش‌های فکری - اعتقادی نورالهدی ۶۵
- اهم فعالیت‌های سیاسی - اجتماعی نورالهدی منگنه ۶۶
۱. مشارکت در تأسیس جمعیت نسوان وطنخواه: ۶۶
۲. نویسندگی ۶۷
۳. شرکت در کمیسیونها ۶۸
- عاقبت کنگره زنان شرق ۶۸
۴. شرکت در کانون بانوان ۶۹
- مشکلات منگنه در کانون بانوان ۶۹
۵. تلاش در تغییر فرهنگ بومی ۷۰
- همکاری با دستگاه استبداد ۷۱
- نورالهدی در کهنسالی ۷۲
- فصل پنجم: صدیقه دولت‌آبادی، کانون بانوان و مسئله کشف حجاب ۷۵
- شماره‌ای از زندگینامه صدیقه دولت‌آبادی ۷۵
- وضعیت خانوادگی صدیقه دولت‌آبادی ۷۶
- فعالیت‌های سیاسی - اجتماعی صدیقه دولت‌آبادی ۸۱
- وطن‌پرستی یا بیگانه‌پرستی ۹۱
- آزادیخواهی یا استبدادطلبی ۹۵

فصل ششم: دکتر فاطمه سیاح و تأثیرگذاری او در فرهنگ زنان ایران.....	۹۹
وضعیت خانوادگی.....	۱۰۰
فهرستی از فعالیتهای سیاسی - اجتماعی.....	۱۰۴
عملکرد فاطمه سیاح در مورد برنامه کشف حجاب در ایران.....	۱۰۷
چرا ترکیه انتخاب شده بود؟.....	۱۰۹
تمجید از رضاشاه.....	۱۰۹
توجیه اصلاحات ارضی محمدرضاشاه.....	۱۱۰
نظریه فاطمه سیاح به اندیشه‌های علمی و اجتماعی.....	۱۱۰
القاء دشمنی ایرانیان با اعراب.....	۱۱۱
اعتراف به تغییر زوایا در تاریخ اروپا.....	۱۱۲
نظریه فاطمه سیاح درباره زن.....	۱۱۳
۱. آیا زن موجودی پست‌تر از مرد است.....	۱۱۳
۲. آیا دکتر سیاح کمال زن را در هر نندی با مرد می‌داند؟.....	۱۱۵
۳. تفاوت و تشابه بین زن و مرد در نظر دکتر فاطمه سیاح.....	۱۱۵
ترویج فرهنگ ابتذال در ایران.....	۱۱۸
نظریه خانم سیاح درباره فرهنگ و ادبیات ایران.....	۱۱۹
فصل هفتم: مهرانگیز منوچهریان و عملکرد او در تهیه قوانین مدنی ایران با قوانین غرب.....	۱۲۱
وضعیت خانوادگی.....	۱۲۱
زندگی‌نامه.....	۱۲۲
طرفداری از حقوق زن.....	۱۲۴
تأسیس اتحادیه زنان حقوقدان ایران.....	۱۲۹
عکس‌العمل مردم در قبال اتحادیه زنان حقوقدان.....	۱۳۱
رواج فسق و فجور.....	۱۳۱
همکاری با دربار شاه.....	۱۳۲
مخالفت با اسلام.....	۱۳۳

۱۳۷	سرانجام منوچهریان
۱۳۹	فصل هشتم: سیر تجدیدزدگی نظام آموزش دختران در ایران معاصر
۱۳۹	مقدمه
۱۴۰	تعلیم و تربیت دختران قبل از مدارس جدید
۱۴۰	مکتبخانه‌ها
۱۴۱	تدریس خصوصی در منازل
۱۴۲	فراگیری - روسی حوزوی
۲۴۱	آموزش غیررسمی
۱۴۲	تعلیم خانگی
۱۴۳	مجالس روضه
۱۴۳	تعلیم و تربیت دختران پس از تأسیس مدارس جدید
۱۴۴	دختران مسلمان در مدارس تربیتی
۱۴۵	اهداف پنهان
۱۴۸	موضع مجلس و مشروطه‌خواهان در برابر مدارس جدید
۱۴۹	رواج مدارس جدید
۱۴۹	واکنش مردم نسبت به مدارس جدید
۱۵۱	علت مخالفت علما با مدارس جدید
۱۵۳	مقایسه اجمالی بین مدارس جدید و قدیم
۱۵۴	جمع بین مکتبخانه و مدارس جدید
۱۵۶	نتیجه‌گیری
۱۵۹	فصل نهم: زن ایرانی معاصر در نگاه خاورشناسان
۱۵۹	مقدمه
۱۶۰	۱. توجه به تأثیر و عملکرد زن در فرهنگ و تمدن ایرانی
۱۶۵	۲. حجاب و پوشش زنان ایرانی
۱۷۱	۳. وضعیت سیاسی - اجتماعی زن ایرانی
۱۷۵	۴. ناتوانی غرب از درک نگرش اسلام شیعی نسبت به

۱۷۵	موقعیت سیاسی اجتماعی زن
۱۸۲	جمع‌بندی
۱۸۵	فصل دهم: تحلیلی از عملکرد زنان در فرهنگ و جامعه ایران
۱۸۵	مقدمه
۱۸۶	غرب و تقسیم عالم به مدرن و سنتی
۱۸۸	غریزدگی
۱۹۰	چگونگی نفوذ در جوامع غیرغربی
۱۹۲	تعریف محدد خوشبختی در عالم غربی
۱۹۳	واکنش جوامع غیر غربی در قبال هجوم فرهنگی غرب
۱۹۴	شناخت نخبیان زنان ایران از غرب
۱۹۵	ارزیابی از غرب و خردمندی در مسافرت به فرنگ
۱۹۷	تقلید، تقابل یا تعامل با غرب
۱۹۸	جمع‌بندی
۲۰۱	کتابنامه
۲۰۹	نامهای اشخاص

پیشگفتار

اگر زنان در یک جامعه نادیده گرفته شوند نه تنها نیمی از اعضای آن جامعه نادیده گرفته شده بلکه می‌توان گفت که آینده آن جامعه مورد فراموشی و غفلت واقع شده است؛ لذا لازم است که جامعه‌شناسان و مصلحان اجتماعی و افراد دلسوز، اگر طالب سعادت جامعه خود هستند، به سلامت زنان و خصوصاً نسل آینده و دختران بیندیشند و بدانند که با تربیت درست آنان کل جامعه را می‌توان تربیت کرد و با افساد آنان کل جامعه به ناپهنجاری و انحطاط و آشفتگی دچار خواهد شد.

این مطلبی که ذکر شد همواره مد نظر دیگران قرار داشته است؛ و از نوشته‌های اشخاصی چون قاسم امین مصری، که از منادیان رفع حجاب و آزادی زنان به سبک و شیوه غربی بود و ترجمه‌هایی که از آثار وی در ایران منتشر شد چنین برمی‌آید که همه تحولات در درجه اول منوط به تحصیل و تعلیم زنان بود.^۱ بیگانگان خصوصاً کشورهای استعمارگر، که همواره چشم طمع به منابع مالی و انسانی کشورهای دیگر دوخته‌اند، به خوبی می‌دانند که، تا زمینه پذیرش از جانب ملتی برایشان فراهم نباشد حکومت کردن بر آن مردم تقریباً غیرممکن است؛ لذا می‌بینم که استعمار انگلیس، با فراهم کردن زمینه‌های لازم، توانست حدود دویست سال در کشوری مثل هند حکومت کند. در ایران نیز استعمارگران

از این نکته غافل نبودند و برای اینکه بتوانند زمینه سلطه خود را فراهم کنند می‌بایست فرهنگ و عقاید مردم را دگرگون سازند. در این کار از وسایل متعددی استفاده کردند که از آن جمله می‌توان از اعزام مبلغها و مبلغه‌های مسیحی به کشورهای مسلمان، تأسیس مراکز خیریه از قبیل درمانگاه و یتیم‌خانه، تأسیس مدارس ابتدایی و تربیت نسلی که بتوان در آینده روی آن سرمایه‌گذاری کرد و... نام برد. یکی از کارهایی که برای آنها از اهمیت بسیار زیادی برخوردار بود سرمایه‌گذاری جهت تربیت دختران و زنان ایرانی به آداب و رسوم اروپایی بود چرا که می‌دانستند اگر یک دختر را بتوان با فرهنگ و آداب غرب تربیت کرد در حقیقت خواهند توانست یک فامیل را به خود متمایل کنند. بنابراین، ما از سالهای اوایل در دوره محمدشاه قاجار با فعالیتهای مدارس دخترانه کشورهای بیگانه و توسعه آنها در ایران مواجه هستیم؛ یعنی زمانی که اولین گامهای آموزش جدید در کشور از سوی مسیونرهای خارجی برداشته شد؛ هیأت‌های مبلغین مذهبی - مسیحی اعزامی از کشورهای اروپایی به ایران می‌آمدند. محمدشاه قاجار اجازه رسمی فعالیت این مدارس را صادر کرد. مدارس به سبک جدید دارای کلاسهای دخترانه و پسرانه بود. آن‌گاه اجازه تأسیس یک باب مدرسه دخترانه [مخصوص ارامنه و اتباع کشورهای اروپایی] در تهران از ناصرالدین‌شاه گرفته شد فقط به شرط آنکه دختران مسلمان در آن راه نداشته باشند.^۱

به عنوان نمونه مونس‌الدوله نقل می‌کند که در عصر ناصرالدین شاه قاجار چند زن آمریکایی به تهران آمدند و از ناصرالدین شاه اجازه گرفتند که یک مدرسه دخترانه در تهران دایر کنند. این زنهای آمریکایی می‌خواستند شاه یک تکه زمین به آنها داد و آنها در محلی که امروز مدرسه «چردن» است یک مدرسه دخترانه ساختند. اما تا چند سال شاگردان این مدرسه همه از خانواده‌های ناسلمان بودند و دختر ایرانی مسلمان به این مدرسه نمی‌آمد. عاقبت، بعد از چند سال، یک دختر ایرانی مسلمان با چادر به این مدرسه آمد و با دختران نامسلمان مشغول درس خواندن شد.^۲ سرانجام، در دوران ناصرالدین‌شاه، به خواهش بنجامین وزیرمختار آمریکا، اجازه ورود

۱. اسنادی از مدارس دختران از مشروطیت تا پهلوی. به کوشش: سهیلا ترابی‌فارسانی. تهران، سازمان اسناد ملی ایران، پژوهشکده اسناد، ۱۳۷۸. ص

۲. خاطرات مونس‌الدوله. به کوشش: سیروس سعدوندیان. تهران، زرین، ۱۳۸۰. ص ۱۵۹.

دختران مسلمان به مدرسه آمریکاییها صادر شد^۱ از جمله مهم‌ترین مدارس دخترانه آمریکایی در ایران باید از مدرسه متوسطه فرانکوپرسان نام برد.^۲

شمار مدارس خارجی در سراسر کشور با تأسیس تدریجی آنها رو به افزایش گذارد و در سال ۱۲۱۷ شمسی نخستین مدرسه دخترانه آمریکایی در ارومیه تأسیس شد. در سال ۱۲۴۰ش فرقه لازاریستها در تهران مدرسه‌ای به نام سن لویی دایر کردند و در ۱۲۸۲ق/ ۱۲۴۵ش مدارس دخترانه‌ای در تبریز، ارومیه، سلماس و اصفهان از طرف جمعیت خاوران سن‌ونسون دو پل تأسیس شد.^۳ این جمعیت در سال ۱۲۹۲ق/ ۱۲۵۴ش مدرسه دخترانه سن ژوزف را در تهران ایجاد کرد و در سال ۱۳۱۶ق یک جمعیت مسیحی فرانسوی مدرسه را در تهران تأسیس کرد.^۴

در اصفهان مدرسه بهشت آیین از سوی مبلغان پروتستان انگلیسی تأسیس شد. در یزد و شیراز و کرمان نیز مدارس دخترانه مهر آیین از سوی مبلغان مذهبی مسیحی ایجاد شد.^۵

کشیشان کاتولیک نیز مدرسه خاوران سنت‌زیتا (شیل) و مدرسه خواهران نیکوکار ژاندارک را ایجاد کردند. در این مدارس نیز، در تعلیمات مسیحی، زبانهای انگلیسی و فرانسه نیز تدریس می‌شد. خانم جین دو لیتل در سال ۱۳۱۲ق در تهران یک مدرسه آمریکایی تأسیس کرد که با عنوان دبیرستان نور فعالیت می‌کرد. در سال ۱۳۴۰ق/ ۱۳۰۱ش مدرسه دخترانه خواهران ارمنی به نام مریم تأسیس شد.^۶

همان‌طور که قبلاً ذکر شد، هدف اصلی تأسیس این مدارس برای دختران مسلمان به فرهنگ اروپایی بود و برای این کار از هیچ چیزی فروگذاری نمی‌شد هرچند در ابتدا مجبور بودند بپذیرند که تنها دختران غیرمسلمان در این مدارس تحصیل کنند اما از وقتی که اجازه شاه گرفته شد تلاش برای تشویق مسلمانان به فرستادن دخترانشان به این

۱. مجله یادگار، سال ۳، شماره ۶، ص ۶۸.

۲. مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری، تهران، زوار، ۱۳۴۷، ج ۲، ص ۴۵.

۳. عیسی صدیق، تاریخ فرهنگ ایران از آغاز تا زمان حاضر، سازمان تربیت معلم، ۱۳۴۲، ص ۳۵۶.

۴. همان.

۵. اسنادی از مدارس دختران، همان، ص یازده.

۶. همان، ص دوازده.

مدارس فزونی یافت به طوری که حتی بعضی از این معلمین مسیحی - اروپایی برای اینکه اعتماد مسلمانان را جلب کنند با چادر و نقاب در سر کلاس حاضر می شدند.^۱ شاهد بر این مدعا آن است که در عصری که درس خواندن در مکتبخانه ها و مراکز آموزشی مستلزم پرداخت هزینه بود اکثر این مدارس خارجی معمولاً به صورت مجانی به دختران آموزش می دادند چنانچه در مدرسه ای که ریاست آن را همسر ماطاوس خان ملکیناس ارمنی به عهده داشت یکصد دختر به صورت رایگان درس می خواندند؛ و با توجه به اینکه کشورهای استعمار در پیج جا بیهوده خرج نمی کردند، روشن بود که هدف دیگری بجز باسواد شدن دختران ایرانی مد نظر گردانندگان اصلی آن بوده است؛ چنانچه در سالهای بعد، خصوصاً در برنامه کشت حجاب رضاشاه، همین تحصیل کردگان مدارس آمریکایی بودند که گام نخست را برداشتند. عتران نمونه، فارغ التحصیلان مدرسه آمریکایی، *مجله عالم نساوان* به سرپرستی میسر پویس را تأسیس کردند. این مجله تجددطلبی و غرب دوستی را ترویج می کرد و یکی از نویسندگان مشهور آن هما محمودی است.^۲ یا می توان از شمس الملوک، که بازرس و مأمور کشف حجاب در مدارس دولتی کشور بود، نام برد.^۳ آنها برای اینکه بتوانند به نتایج زودهنگام تری برسند مدرسه اکابر زیر نظر میس دو لیتل گشودند.^۴

شاهد دیگر اینکه، بسیاری از این مدارس اختصاصاً به آموزش زبان انگلیسی یا فرانسوی اشتغال داشتند که به عنوان نمونه می توان از مدرسه آمریکایی بیت ثیل، مدرسه دخترانه خواهران سنت زیتا (شیل) و مدرسه خواهران نیکوکاراندارک نام برد.^۵ و چون بین فرهنگ و زبان ارتباط تنگاتنگی وجود دارد فراگیری زبان بدون تأثیرپذیری فرهنگی چیزی تقریباً نزدیک به محال می باشد؛ لذا در اکثر این مدارس فراگیری زبان اروپایی در رأس برنامه های درسی آنها قرار داشت.

حاصل این تلاش گسترده تربیت نسلی از زنان تجددطلب می باشد که از اولین دسته

۱. بدرالملوک بامداد می نویسد که همسر ماطاوس خان ملکیناس ارمنی با چادر و نقاب در سر خدمت حاضر می شد (بامداد، همان، ج ۱، ص ۱۶).

۲. بامداد، همان، ج ۱، صص ۲۸ و ۷۱.

۳. همان، ص ۴۳.

۴. همان، ص ۷۱.

۵. همان، ص ۷۰ و اسنادی از مدارس دختران، ص یازده.

فعالان سیاسی زن در کشور نیز محسوب می‌شوند. (هرچند به ندرت گاهی زنانی نیز یافت می‌شدند که، به‌رغم مذهبی بودن و سنتی بودنشان، از فعالان سیاسی و بلکه بزرگ‌ترین فعال سیاسی کشور ما بودند).

مطالعه تعامل این دسته از زنان در مواجهه با فرهنگ سنتی و دینی از یک طرف و فرهنگ غرب و مدرنیته از طرف دیگر چیزی است که تاکنون مورد غفلت قرار گرفته است. بنابراین، جا دارد که تحقیقی در مورد عملکرد این‌گونه زنان، خصوصاً زنانی که تحصیل کرده‌های این نوع مدارس بودند، در فرهنگ و سیاست این مرز و بوم انجام گیرد. در این تحقیق سعی شده تا ابتدا عملکرد یک زن سنتی‌مذهبی ولی فعال سیاسی که سهم مهمی در سیاست و امور اجتماعی این مرز و بوم داشت، در تعامل او با تمدن جدید و رویدادهای حاصل از آن، به تصویر کشیده شود و سپس عملکرد چند تن از زنهایی که تربیت‌یافته مدارس غربی هستند نیز مورد بررسی قرار گیرد و در انتها، در بخش خلاصه و نتیجه‌گیری، بین این دو مقاله اجمالی انجام شود.

مسئله اساسی در این تحقیق این است که عملکرد زنان در تاریخ سیاسی ایران معاصر چگونه بوده و اینان در برخورد با تمدن غرب، در یک سو و تمدن خودی از سوی دیگر چه کنش و واکنشی از خود بروز دادند. به عبارت دیگر در این تحقیق سعی شده تا بر زندگی و اندیشه بعضی از زنان تحصیل کرده و فعالان سیاسی در یک صد ساله اخیر، در مواجهه با غرب و فرهنگ ایران، پرتوی افکنده شود و بعضی از مباحثی که تا به امروز بدون توجه به صحت و سقم آنها مورد پذیرش همگان بوده مطالعه دقیق‌تری انجام گیرد.